

Krúdy és Jókai

1

Ha nem is volt igaza Hevesi Andrásnak, aki valami kihívó hetykeséggel nagyrészt olvasmányélményéből származtatta Krúdy életművét¹ – azét a Krúdyét, akit rövidlátó tisztelői hajdan inkább betűtől idegen őstehetségként szerettek volna pajzsra emelni –, mégis el kell ismernünk, hogy jó néhány világirodalmi jelenség és magyar előd foglalkoztatta tartósan.² Az *Ezeregyéjszaka* mellett kivált Puskind, Turgenyevet, E. T. A. Hoffmant, Dickenst, Boccacciót kell említenünk, természetesen nem feledkezhetünk meg Jókairól és Mikszáthról sem, s csak utánuk következhetnek olyan kevésbé állandó, de még mindig igen fontos szellemi útítársak, mint Shakespeare, Cervantes, Lesage, Walter Scott, Byron és Thackeray, s végül Andersen, Gogol, Maupassant. E csoporthoz, amelyben uralkodnak a romantikusok vagy a romantikával is kacérkodók, hozzá kell számítani még a „boldogult úrfikor”-ban megemésztett tucatnyi divatos szórakoztatót, idősebb Dumas-tól egészen Ponson du Terrail-ig, akinek a Rocambole-ciklust köszönhatték déd- és nagyapáink.

Ez a hevenyészett névsor, amelynek nagy részét bizvást magáénak vallhatta volna Jókai is, már egymagában tanúsodik kettejük némi alkati rokonságáról, ám bennünket jobban érdekel az, milyen nyomot hagyott Krúdyn Jókai megismerése, pontosabban: milyen visszhangot adott Jókai em-

beri és költői személyiségére. A regények és novellák között vetett vallomása előtt futtassuk végig tekintetünket a leplezetlenebb, árulkodóbb bizonyítékokon, Jókairól szóló tárcáinak, arcképeinek változatos során.

Szokatlanul sokat írt róla. Többet, mint Aranyról, Petőfiről, Mikszáth előtt tisztelgő cikkeinek sokszorosát szentelte neki, s Jókairól adott pár soros megemlékezéseinek száma szinte elképzelhetetlenül nagy. Alig volt a múlt századnak olyan jelentős, jellegzetes vagy csak hírhedt alakja, aki ne Jókait és hőseit juttatta volna eszébe. Nemcsak Rudolf trónörökös, Szemere Miklós vagy Blaha Lujzát festegetve gondolt rá, hanem a forradalmak korából, majd a Bethlen-érából visszatekintve egyenesen Jókai-figurák rezervátumának tűnt fel előtte az egész fél század előtti Magyarország. *Gyertyaszentelő medvéje* című karcolatában egy Józsa Gyuri-szerű elvadult Tisza menti úrról beszélve, föl is teszi a nagyon is jogosult kérdést: „Jókai figurái még eleven állapotban jártak-keltek Magyarországon, vagy pedig a mesemondó Jókai népszerűsége is hozzájárult ahhoz, hogy az emberek hajlamosak legyenek a vadregényes dolgokra?”³ Határozott feleletet itt sem ad, máskor pedig hajlik arra, hogy regényéből ellesett gesztusnak, póznak, bravúrnak tartsa hajdani nemesurak és úri kisasszonyok sokféle megnyilatkozását: „Jókai száz esztendőre magához, fantáziájához alakította a magyar intelligenciát” – vallja 1919-ben,⁴ s különösképpen azt hangoztatja, *Az arany ember*-ből tanultak meg epekedni a régi delnők.

Jókai napja kivált a vidéki udvarházak, paplakok és kisvárosok fölött világított, ám azért Krúdy Budapesten élő teremtményeit is sok szál fűzte a legendás elbeszélőhöz. Míg a *Hét Bagoly* Leonórája mint régi pesti lakos a józsefvárosi Jókait, Stáció utcai korábbi szomszédját emlegeti, az in-

kább a művekre gondoló Józsiásban a Senki-szigeti fák képét idézi föl a margitszigeti tölgyek látványa.

Móriczot meg Szabó Dezsőt is erősen átítatta a Jókai-varázs, szemléletével viaskodva, lendületétől megmárosodva, így vagy amúgy, de nem tudtak elszakadni tőle. Mégis gyermekkori emlékeik, ifjonti környezetük nem volt annyira jókaias levegőjű, mint a nyírségi mesternek. Maga a vármegye tele címeres kúriákkal, amelyeknek tekintélyét nem ellensúlyozta izmosodó polgárság. *A kiskirályok* féktelen és gőgös Tanussy testvérpárját a szabolcsi Kállayakról mintázza Jókai, s Kárpáthy Jánosnak is nem egy hasonmása duhajkodott itt a nádfedeleles csárdákban. Az író családja fényesen megállta a helyét a szabadságharcban: legidősebb Krúdy Gyula – a nagypapa – honvédkapitányként harcolt Komárom várában, s hajthatatlan függetlenségi meggyőződéséből sohasem engedett. A nagypapa öccse Világos után sem tette le a fegyvert, szabadságharcos vitézség és betyár fosztogatás olvadt össze különös pályáján, melynek zsandárgolyó vetett véget. Krúdy örökölt és mindvégig megőrzött Kossuth-kultuszához podolini diákévei alatt társult Rákóczi áhítatos tisztelete, itt ismerkedett meg a Szepesség sajátos, középkorias életével, amelyet igazában, a 80-as évek Jókaija tett ismertté szépprózáinkban.

Taine-nel szólva: a „milieu” s a „race” mintegy eleve elrendelték, hogy az írónak kedves legyen az *Egy magyar nábob* éppúgy, mint *A köszívű ember fiai* vagy *A lőcsei fehér asszony*, a gimnazista Krúdynak azonban mindezeknél kedvesebb könyve lehetett a *Kárpáthy Zoltán* meg *Az arany ember*. E választásban egyéniségének egyik legmélyebb, legjellemzőbb vonása mutatkozott meg: lobogó erotikája, amelyet nemcsak tomboltatni tudott, hanem zabolázni, megtisztítani, sőt írásaiban olykor még túlfinomítani is. Harmin-

con túl megvallotta, „gyerekember” korában elsősorban a Jókai-héroszokat vette mintául⁵, Perkáti László disszertációja pedig joggal figyelmeztet arra, hogy mint süldő debreceni újságíró, Des Grieux szenvedélyességét éppúgy magáénak vallotta, mint Gil Blas könnyelműségét és Kárpáthy Zoltán hősies gesztusait.⁶ A Jókai-héroszok szemérmét, szerelmi aszkézisét elvetette, ám alighanem az ő halálmegvető bátorságuk lelkesíthette akkor, amikor átlumpolt pesti éjszakák után az állatkert medve- vagy oroszlánketrecében koccintott Bothmer báróval. A Jókai-alakokkal való azonosulás vágya azután kihatott műveinek életanyagára, jellemtípusaira, szituációkészletére: hiába később a fanyar ironia, az elkeseredett tisztánlátás, majd az önkínzó szembenézés az öregedéssel s az embertársak póré ösztönvilágával, a lovag, a jókais színeket is viselő lovag olykor ott kísért még legérettebb műveiben is.

Ezt a színpompás Jókai-élményt erősen elfonnyaszthatta volna a pesti irodalmi légkör, ha az ifjú Krúdy a nyolcvanas években érkezik a fővárosba, hisz ekkor Palágyi Menyhért, Reviczky, Tolnai, az ellenzéki derékhad tekintélyei, majd ugyanolyan ridegen bírálták Jókait, mint a *Budapesti Szemle* körének öregje, fiatalja (Gyulai, Péterfy, Angyal Dávid, Riedl). Csakhogy a századfordulón már nálunk is felharsantak az újromantika, a szimbolizmus meg a szecesszió csatakiáltásai, a szél megfordult, a realizmus és naturalizmus kezdett kopott holminak számítani. Így nincs mit csodálkozni azon, hogy nemcsak a vidéki kisurakból jött Ady és Krúdy fordul megértéssel Jókai felé, hanem a kurucos tradícióktól távol álló Ignótus is kiáll az aggastyán mellett 1903-ban: „[...] a tudományos és mindent átlátó ítélet tudja, hogy a tegnapelőtt főnixmadárként támad föl holnapután, meggyarapodván a tegnap s a ma minden tudásával és ravaszságá-

val. Ha azt kezdjük érezni, hogy Jókai iskolája ismét divatos: valójában igazunk van.”⁷

Adyhoz, Krúdyhoz az is illett, hogy az öblös magyarkodó Jókai-kultusszal s a még elmaradottabb (mert klerikális és antiszemita törekvéstől táplált) Jókait-gúnyolással hódoló, de új hangú tárcáikat szegezzék szembe. 1905-ben Ady, öt évvel később Krúdy kérte számon a közvéleménytől a Jókai-szobor felállítását, azonban a kincstári áhítat mindkettőjük írásából hiányzott („Jókai Mór... volt az, aki rászoktatta apáinkat a porcelánnadrágra és a regényességre” – lopózott be Krúdy tisztelgő mondataiba az ironia)⁸. A Kozcsa Sándor szerkesztette *Írói arcképek* első kötetében lapozgatva láthatjuk, hogy a világháború alatt még többször és még fájóbb nosztalgiával gondolt a Jókai-regények ködbe veszett idilljeire, mint azelőtt. Búcsúzott Tímár Mihály és Noémi szigetétől, az eszményi házasságtörők birodalmától, amikor nőtt a nyomor, fogyott az életkedv, aratott a halál (*Búcsú a Senki-szigetétől*). A forradalmak elközelégésekor sem kerültek le könyvespolcáról a Jókai-kötetek, Nádas Sándor egy jelentéktelen riportja szerint 1918–19 telén margitszigeti hotelszobájában is azokat olvasgatta.⁹ Ítélete azonban most az egyszer keményen csengett a kormánypárti, Tiszák barátságát kereső Jókairól és Mikszáthról. „Csak olvassuk el az egykori írókat: Jókai és Mikszáth feljegyzéseit a miniszterelnökről. Néróról nem írtak nagyobb hódolattal a legaljasabb Rómában, mint írtak azokról az emberekről akik” [...] az ország élére kerültek”¹⁰. Jó két hónappal az őszirózsás forradalom diadala után fogalmazott így, amikor azt is leszögezte, hogy 67 után Magyarország történetének leghitványabb korszaka kezdődött. Ám nemcsak a háborús veszteségek fölötti elkeseredés, s a mindig benne élő kossuthi köztársasági szellem mondatták ezt vele, hanem saját

közelmúltjának emlékei is. Fiától tudjuk,¹¹ mennyire félt Tisza István csábításától, aki mint a *Magyar Figyelő* szerkesztője a lap vacsoráira hívogatta, s Mikszáth elhunytá után benne és Herczeg Ferencben látta a „hivatalos irodalom” jövődől csillagait. Krúdy azonban nem engedett, nem szolgált a konzervatívoknak, így egyénileg érthető túlzottan szigorú kijelentése a kormányt támogató nagy író elődökről.

Esztéta elmélyültséggel sohasem írt az íróársakról, módszeresen sem kutatott Jókai életútja után, mégsem zárkózott el az újabb anyagot nyújtó memoárok elől. Ezt igazolja *Jókai barátja, a boldogtalan Rudolf királyfi* című karcolata, amelyben hivatkozik Feszty Árpádné frissen megjelenő emlékezésére, az aggastyán költő Bajza utcai életéről¹². S memoárok olvasása érződik *Mesemondások Jókai Mórról* című ifjúsági elbeszélésén is, amellyel Zsuzsika leányát kívánta a centenárium évében Jókai mesekastélyának küszöbéig vezetni. Ez az igénytelen, de vonzó kötet, amelyről Krúdy és Jókai kutatói teljesen megfélekedtek, nagyon jól mutatja, mit tartott a gyermekek számára lényegesnek a hatalmas életműből. A mindig is kedves *Nábob, Kárpáthy Zoltán, A kőszívű ember fiai* mellett jóízűen regél a mesteri felvidéki utazásáról s annak gyümölcseiről, Ocskay László meg a lőcsei fehér asszony életregényéről. *A peregrinus* című híres elbeszélését egy sokat csúfolt, bikaerejű kollegistáról a kis Móricz diákkora hiteles emlékének tekinti, s még arra is talál módot a „fehér” műfajban, hogy halványan utaljon a Balatonfüreden üdülő író titkolt szerelmére meg Timár Mihály kettős életére. Így lesz az arany emberből a *Mesemondások* lapjain csődbe jutott kalmár, aki felesége vagyonkáját biztosítja látszathalálával, míg dunai hajósként keresi kenyerét, és egyedül a komáromi költőnek mondja el élete nagy titkát. Mennyi poétikus egyszerűség van ebben az if-

júsági „változatban”, s mennyi lokálpatrióta büszkeség tükröződik ott, ahol Kárpáthy János alakját a közismert modelleken kívül a szabolcsi Kállay Péterhez is hozzáköti! Élete tájaiból Podolint csempészi be fölényes könnyedséggel Jókai felső-magyarországi körútjába, mintha csak cserét csinálna, hiszen ő mind ismerte Jókai hajdani lakóhelyeit, cikket is írt a költő füredi villájának kereskedő kezére jutásáról (*Jókai Mórnál a füredi uradalomban*):¹³ miért ne festhetné le viszonzásul egy podolini Jókai-látogatás vonzó freskóit.

Az öregedő, betegeskedő, régi olvasóközönségét elveszítő Krúdy lélekben egyre messzebb kerül Jókai gyermeki bízakodásától. A centenárium küszöbén még hinni látszik abban, hogy a magyar középrétegekben feltámadhat a drága Jókai-hagyomány („hazaszeretet, önfeláldozás, nemesség, finomság, szép szomorúság”) ám hamarosan ennek lehetetlenségéről kell meggyőződnie. 1929-ben fel is panaszolta *Ha ma élne Jókai* című írásában: „Jókai ma nem élhetne [...] hiszen olyan idők következtek el, amelyeket az ő optimista [...] képzelete nem jósolhatott. Megbukott Jókai minden jóságával, derűtségével, de legmagyarabb érzeteivel is.”¹⁴

2

Bármennyire is idézte azonban őt, egyéniségük távol állt egymástól, s ezt Krúdy is tudta. Jókai könnyen és boldogan illeszkedett be az emberi közösségekbe, ragaszkodott családjához, rokonaihoz, hű fia volt városának, egyházának. Krúdy nemcsak hozzá képest, hanem a kortársi íróvilágot mércéül véve is magányos farkas: mindkét házasságától elidegenedett, felekezeti, politikai vagy írói csoport életébe sem olvadt be. Jól mondta róla Schöpflin nekrológiájában: „Soha semmihez nem tartozott [...] még az emberek társasá-

gához sem”¹⁵. A sokatírásban, tehetségük mértéktelen és veszélyes kiuzsorázásában találkoztak, a pénzt is gavallérosan szórta mindkettő, de az első pillantásra azonos mozzanatok mögött mennyire elütő a két életsílus magva! Tí-már Mihály megteremtője saját sóvárgásait, szeszélyeit, dacos indulatait szinte csupán írás közben élte ki, mindennap-jait a kor írott és íratlan törvényei szabályozták („Jókaink mindvégig megmaradt rendes életű komáromi polgárnak... sohasem hentergett ágyában az elmúlt éj kísértetjárásai mi-att”¹⁶, jegyzi fel róla a *Szindbád* költője). Milyen messze volt ettől a sokszor garázda és tékozló Krúdy, a keserű bohémok és önpusztító elkallódottak szellemi testvére, aki lelki alvi-lágát gyakran sem tetteiben, sem műveiben nem fékezte! Leg-följebb az *Öreg ember nem vén ember* Jókaiját kerítették olyan elemi erővel hatalmukba a szerelmi vágyak, mint Krú-dy egész pályáján.

A kettejük között húzódó markáns választóvonalat Szind-bád mindig is érezte, épp ezért vágyódott Jókai egyszerűbb, derűsebb világába, s betelvéen hányatott sorsával, talán csá-bította is amannak családiassága, tisztos jóléte, s nem utol-sósorban hatalmas közönségsikere. A népszerűség mámorító italából neki sokkal kevesebb jutott, igazában mindössze *A vörös postakocsi* megjelenése (1913) s a forradalmak le-verése közti jó fél évtizedben ízlelhetett belőle. Vajon ezt a rendkívüli tehetségéhez mérten közepes visszhangot azzal magyarázzuk – mint első életrajzírója teszi¹⁷ –, hogy mű-vészetéből hiányzott a szorosabb értelemben vett politikum, asszociációktól túlterhelt, páratlanul zenei és érzékletes stí-lusa pedig inkább csak a vájtfulúeket vonzotta? Ez is igaz, azonban érzelmi gazdagsága, szerelemre koncentráltsága et-től még hódíthatott volna – aminthogy egy ideig mégis-csak megigézte a négy polgárinál följebb nem jutott nőol-

vasókat is. A döntő okot tehát nem az említettekben keresem, hanem másutt, úgy, amint ezt már ő is kimondta Bálint Lajossal folytatott beszélgetésében: „Mesemondó vagyok, de nincs igazi mesém. Nem történtek nálam olyanok, amik megfeszítenék az olvasó idegeit, amitől nyugtalan várakozással fordítana át a következő oldalra. Ezért van, hogy engem mindig csak százak, legfeljebb ezrek fognak olvasni és értékelni”¹⁸.

Nem tévedett, bár ha ítéletét *számszerűen* meg is cáfolta a mai Krúdy-reneszánsz. A százezres példányszám titka azonban napjainkban is az izgalmas cselekményben keresendő, s ezt nagyon sokaknak változatlanul Jókai jelenti. Jókait kiváltképp ragyogó fabuláló készsége emelte regényíróvá, Krúdyt ennek hiánya utalta inkább a kisebb epikus formák birodalmába. Mert Krúdy géniusza e ponton inkább Mikszáthéval rokon, ám a század első évtizede után a Mikszáth-hatást kinőve egyre többet kísérletezett a regénnyel, sőt regényciklussal is, amiben ismét lehetett némi szerepe Jókai példájának.

Korai, noha csak később, 1906-ban megjelent regénye, *A podolini kísértet* is éppen nagyívű mesevázával, késleltető technikájával, naivan démoni motívumaival emlékeztet Jókaira. Hősnője az álmodozó német polgárlányból világhírű műlovarnővé, majd bosszúálló fúriává változó Wart Erzsébet a Magnéták meg Sasza cárnők (és nem a mikszáthi Estellák) testvére, telivér romantika az egész akció fordulópontja, az Erzsébetért vívott párbaj is. Nem a férj lövi itt le felesége megszöktetőjét, hanem a rejtélyes harmadik, Ríminszky Kázmér végez vele, de a titok csak esztendőök múltán pattan ki. Jókai-ihletés mellett bizonyít a gyakran feszült, izgatott, misztikus légkör is. A Bisztray Gyula által annyira kiemelt Mikszáth-hatást¹⁹ nem becsülöm le, ám inkább másodlagos-

nak ítélem, vele pusztán a történet utolsó harmadában (Erzsébet kísértetként ijeszti a környéket) kell komolyan számolnunk: ez csakugyan nem születhetett volna meg a *Kísértet Lublón* utánzása nélkül!

Ennyire nyílt, árulkodó Jókai-követésről később természetesen nem beszélhetünk, s ahhoz, hogy a dolgokat a maguk valós méreteiben lássuk, nem árt utalni életművének Szabó Ede kifejtette hármass rétegeződésére:

„Első az idill, az érzelmesség, a romantika, vagyis a líra: a második, az előbbinek állandóan felszikrázó ellenpólusa: a dezillúzió, a kritika, az ironia [...] a valóság ábrázolására törekvő, burkolt epika: a kettő kibékíthetetlen antagonizmusából nagy feszültséggel kicsap a démonia, a szenvedély, a zaklatottság, meghasonlás, a pusztulás drámája.” (Bevezetés a *Válogatott novellák*-hoz, 1957.)

Igazi Jókai-inspirációt, illetőleg mély párhuzamokat tulajdonképpen csak az első vetületben kereshetünk, a másodikban még tere lehet két életmű felszínibb összevetésének, míg a harmadik réteg vizsgálata számunkra semmilyen eredményt sem ígér: ez már jellegzetesen az 1918 utáni Krúdy birodalma és egyszersmind a 20. századé. A Jókain, Mikszáthon, Turgenyevén és Dickensén nevelődött író itt válik Ady és Bartók, Proust és Joyce szellemi kortársává.

A romantikus-lírai Krúdy-arcot az rokonítja elsősorban Jókai-val, hogy maradandó műveik nagy részében mindketten a magyar félmúlt festői. Míg Jókai 1810–1867 között érzi otthonosan magát, az ifjabb mester szellemi házája valahol az Auróra-kör idején kezdődik, és felső határai nemigen érnek túl a millenniumon. Menekülnek saját koruktól, s kárpótlásul annak lapos, szürke (sőt Krúdynál olykor egyenesen ocsmány) hétköznapijaiért otthonossá, tündöklővé színezik a múltat. Jókai visszanéző szeme előtt nem-

zeti elszánások, országújító tettek képzenek föl, Szindbád írója inkább tiszta szerelmeket, derűs, biztonságos, magán-emberi életet álmodik a messziségbe, azonban az ő ábrándjai mélyén szintén olyan Magyarország képe bújik meg, amely kossuthi módon független, vagyonos, Széchenyit követve, és vezetői Deáktól a puritánságon kívül mit sem örökölt. Egy pillanatig sem kétséges, hogy ez a látomás a nemességből jött értelmiségben gyökerezik, még ha Krúdynál a tisztes józsefvárosi meg podolini polgárság élete is fontos részlet a nagy tablón.

Jókai kezdetben egész hazáját megfürdette eszményeinek fénysugarában (*Egy magyar nábob*, *Kárpáthy Zoltán*), majd a Schmerling-korszaktól kezdve egyre inkább kis utópiaközségekbe izolálta teremtményeit (Berend Iván bondavölgyi tárnája, A Senki szigete, Torockó, Tanussy és Mántay Tisza-szabályozó csoportja stb.). Az Adorján Manassék, Áronffy Lorándok, Tímár Mihályok csábító, de terhes és többnyire bűnös karrieréről mondtak le egy-egy világtól elhúzódo idill kedvéért. Vajon nem történik-e hasonló Krúdy írásaiban is? Az ingadozó Péter Pál (*Palotai álmok*) esetében még nem láthatjuk tisztán, milyen talmi értékek helyett választja az igazit: a vagyontalan Szekszti Judit szerelmét meg a szegényes budai negyed. Világosabban csendül fel a motívum a *Hét Bagoly*-ban – itteni meglétét és fontosságát először Sőtér István hangsúlyozta²⁰ – és a *Napraforgó* lapjain. Józsiás, Reviczky meg Vajda ifjabb kortársa a könyörtelen írói törtetés helyett húzódik vissza a csöndes Józsefvárosba Áldáska oldalán, hogy afféle irodalmi tisztviselőiséget vállaljon a Virág Kálmán és neje cégnél. Evelin, a *Napraforgó* fő alakja a Nyírséghez tapadó Álmos Andort választja a tépett városi életben hanyodó Végsőhelyi Kálmán helyett. Álmos Andor bemutatása önkén-

lenül is Topándyt, a *Mire megvénülünk* bölcs remetéjét juttatja eszünkbe, bár a közvetlen hatásról aligha beszélhetünk, mivel e mű Krúdy számára nem emelkedett ki különösebben a Jókai oeuvre-ből.

„Ez az Álmos egy falusi tudós volt. Körülbelül negyvenesztendőös szikár, ércfejú és lágy tekintetű agglegény [...] Sem különc, sem bolond nem volt. Természettudós volt, de még soha nem jelent meg nyomtatásban a neve. Egy láncszem volt ama régi magyar urak generációjából, akik a maguk mulattatására megtanultak könyvből franciául vagy angolul [...] Hetvenesztendőös korukban csillagászzal foglalkoztak.”²¹

A rousseau-ista Topándy messze van még az öregségtől, ám azért az ő dolgozószobájában is rendre ott állnak a távcsövek és mikroszkópok, búvárkodása szintén merő amatőr kedvtelés marad. A régi kúriák légkörének visszasóhajtása mindkét esetben a közvetlen jelen elleni tiltakozásból fakad: Jókai a Schmerling-kor, Krúdy a világháború kietlenségéből röppen vissza a stilizált múltba.

Az Álmos Andorok életképességében azonban nem tudott tartósan hinni megalkotójuk, aki prózájának egy másik szintjén oly reménytelen tisztánlátással jelenítette meg a dzsentrí végzetes hanyatlását. És sajátos módon ez a kettőség: nosztalgia és kételkedés együtt járása már a *Mire megvénülünk*-től sem idegen. Hősei, Topándy és az ifjú Áronffyak túl érzékenyek, már kis ütésre visszahúzódnak a mozgalmas élettől, öngyilkosságra hajlanak, mintha írói szándéktól függetlenül a birtokos nemesség hullása vetülne bennük előre. E dekadencia legérettebb stádiumát a húszas évek Krúdyja két regényének (*Valakit elvisz az ördög*, *Etel király kincse*) is középpontjába állította. Nem tartoznak a nagy művész remekei közé, hosszadalmasságuk szembetűnő, ese-

ménytelenségüknek sem tulajdoníthatunk rejtett funkciót, objektivitásuk, lírátlan megfigyelő erejük azonban a millenniumi dzscentri nagyszabású természetrajzát ígéri. Feltűnő, hogy Jókai, amikor a maga következetes liberális álláspontjáról tiltakozni kívánt kora nemességének múltba vágyó, agrárprogramot kidolgozó szervezkedése ellen, *A kiskirályok* színterét félreérthetetlenül Szabolcsba tette, s a Tanussy testvéreket a reformkori Kállayak nyomán rajzolta meg.²² Tehát a hajlott korú Jókai – az idézett mű 1885-ben látott napvilágot – és az érett Krúdy ugyanazt a tájat emelték ki veszélyes kórok mérgező gócaiként! Érdekes és nem véletlenszerű találkozás bennük a kincskeresés motívumának felbukkanása: *A kiskirályok*-ban Tanussy Decebál mesés vagyona nagy részét eltékozza Tonuzoba állítólagos sírjának megszerzéséért. Délibábos őskultusza azonban mindössze egy hamisítvány birtokába juttatta. Az *Etel király kincse* főszereplői sem lelik meg Attila arannyal telihordott sírját Óbuda közelében, csupán egy cigányesét hallanak róla²³, amelyben éppúgy megjelennek a csontvázzá lett testőrző kun vitézek, mint Jókainál Tonuzoba porladó harcosai a vezér mellett. Érdekes megfigyelni az idézett alkotások egyértelműen anekdotikus voltát. Az öreg és a fiatalabb mester egyaránt ezt a speciális realizmusfajtát találta megfelelőnek a „történelmi osztály” élősdiségének kidomborítására, s ennek kedvéért mindketten lemondtak a romantikáról, Krúdy pedig ezzel vegyülő lírai impresszionizmusáról is.

Az európai irodalom története bevezetőjében Babits kijelenti: „Az emberiség tudata kihagy, mint minden tudat. A gondolatok azonban egymásba fogóznak a sötétségen át. Ez a gondolatmenet az irodalom”. Gondolatok vonzották, taszították egymást az idézett példákban is, így jött létre prózánk történetének egy nem lebecsülhető fejezete.

KRÚDY ÉS JÓKAI

- ¹ Hevesi András: Krúdy Gyula. In: Krúdy világa (továbbiakban KrV). Bp. 1963. 306.
- ² Katona Béla: Kr. Gy. nyíregyházi diákévei. In: KrV 108.
- ³ Kr. Gy.: A tegnapok ködlovagjai. Bp. 1961. 507.
- ⁴ Kr. Gy.: Pesti levelek. Bp. 1963. 374.
- ⁵ Kr. Gy.: Írói arcképek. Bp. 1957. I. 206.
- ⁶ Perkátai László: Kr. Gy. 1938. 18.
- ⁷ Ignotus: Kísérletek. Bp. 1910. 193.
- ⁸ Kr. Gy.: Írói arcképek. I. 207.
- ⁹ KrV 166.
- ¹⁰ Kr. Gy.: Pesti levelek 345.
- ¹¹ Perepatits Andor: Kr. nyomában. KrV 710.
- ¹² Kr. Gy.: A tegnapok ködlovagjai 26.
- ¹³ Kr. Gy.: A tegnapok ködlovagjai 300. skk.
- ¹⁴ Kr. Gy.: Írói arcképek 215.
- ¹⁵ Schöpflin Aladár: Válogatott tanulmányok. Bp. 1967. 420–421.
- ¹⁶ A tegnapok ködlovagjai 28.
- ¹⁷ Perkátai: i. m. 123.
- ¹⁸ KrV 142.
- ¹⁹ Mikszáth KrK 5. k. 232–233.
- ²⁰ Sötér István: Romantika és realizmus. Bp. 1956. 594–595.
- ²¹ Asszonyosságok díja – Napraforgó. Bp. 1958. 275.
- ²² Vö. a regény Oltványi Ambrustól készített igen jó kritikai kiadásával. Bp. 1968. 344. skk.
- ²³ Valakit elvisz az ördög és más kisregények. Debrecen, 1956. 365.